

Прикази

НЕКЕ ПРИМЈЕДБЕ НА КЊИГУ Ф. ЧУЛИНОВИЋА: „ДРЖАВНОПРАВНА ХИСТОРИЈА ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ЗЕМАЉА XIX И XX ВИЈЕКА“

Прошле, 1959 године појавило се друго „темељито прерађено издање“ књиге проф. д-р Ф. Чулиновића „Државно правна историја југословенских земаља XIX и XX вијека“. У првом издању ове књиге било је много грешака у оном дијелу који се односи на историју Црне Горе. Па пошто су и послје те темељите прераде, у другом издању, све те грешке остале, а учињене су и нове, — сматрам да је потребно указати на неке од њих, тим прије што је ова књига намијењена студентима као уџбеник. Дакле, овдје ће бити ријечи само о неким грешкама у оном дијелу књиге који се односи на историју Црне Горе.

I

Проф. Чулиновић је и у овом издању поновио своју ранију периодизацију привредног и друштвеног развика Црне Горе (најстарији, ранофеудални, родовско-племенски и ранокапиталистички период). Он сматра да се у Зети феудализам није развио даље од својих почетних облика (ранофеудалних), зато и говори само о ранофеудалној привреди и ранофеудалном друштву. Мени се чини да нема основа да се прави разлика у степену развика феудализма у Зети и у осталим дјеловима српске државе немањихког периода. У плодним жупама, нарочито око Скадарског Језера и у Приморју, феудализам је био развијен не мање него на пр. у долини Ибра. То је био потпуно развијени феудализам, чију нам слику даје Душанов законик. Дакле, државно и друштвено уређење Зете не разликује се од оног у осталим дјеловима српске средњовјековне државе.¹

Чулиновић такође понавља своју тврдњу да у периоду племенског устројства Црне Горе „основни облик власништва над средствима за производњу остао је и овдје друштвени; земља као главно средство за производњу била је у рукама друштвеног колектива“ (стр. 94). Он то понавља и на стр. 95, па каже: „Но претежни и као основни облик власништва било је овдје и дуго се у

Види о томе опширније: „Историја народа Југославије“, Београд, стр. 328—470.

самом XIX вијеку одржало друштвено власништво над средствима за производњу“. Чини ми се да се овакве тврдње не могу одржати, јер не одговарају чињеницама. Многобројни извори говоре недвосмислено о томе да су приватно власништво и приватна производња били доминантни и да су играли много значајнију улогу у животу становништва од колективног власништва. То нарочито важи за XIX вијек. У приватном власништву су биле куће, оранице, виногради, стока, оруђа за рад и др., док су у колективном власништву били пашњаци, шуме, водопоји и сл. Али треба напоменути и то да је коришћење и ових колективних добара било индивидуално, приватно. Тако је на пр. пашњак био колективно власништво, али стока која је пасла на њему била је приватно власништво, па самим тим и месо, вуна, млијеко, сир итд.²

За горње тврдње не треба нам други доказ до сам Законик Петра I, који донекле анализира и сам Чулиновић. Законик одражава друштвено-економске и политичке односе у Црној Гори крајем XVIII вијека. Да је колективно власништво било основно и да се на њему темељио друштвено-политички живот Црне Горе, не би се могло десити да овај Законик о томе не говори и да не регулише проблеме који из тога произилазе. Напротив, он стално има у виду приватно власништво, и када се ради о санкцијама према преступницима (на пр. чл. 3) и када је ријеч о чувању имовине од преступника (чл. 14, 17). Карактер власништва најбоље нам илуструје чл. 15, из кога се јасно види да су куће, баштине, виногради, метеси, дубраве итд. приватно власништво и да је купопродаја ове имовине развијена, због чега је Законик и нашао за потребно да регулише ове проблеме. Ево како гласи тај члан Законика:

„Који чоек хоће по данас продавати кућу или баштину или виноград или метех и дубраву, или остало своје недвижно имуће, нека најприје пита и понуди своју близику пред сједоцима, пак ако не би кћела близика купити нека понуди мергинаша, то јест раздијоника од баштине неби ли он ктио купити, тада слободно нека продаје кому може у своје село или у своје племе, само ваља да учини књигу најмање пред три поштена чојка или сједока, како је близику и мергинаше нудио и како они нијесу хотели, или нијесу могли купити. А који буде књигописац нека своје име и презиме подпише, такођер годиште и дан од мјесеца да се чисто знаде и када је књига писана и на које мјесто, пред којима именом и презименом сједоцима, од којег су племена били сједоци и како су ови подписали, или неумјејући писати крсте учинили за више вјероватније, како је продаја по закону учињена и подпуно плаћено, а инако куповица неможе бити.

² Види о томе опширније: Др М. Ђуровић: „Трговачки капитал у Црној Гори“, Цетиње 1958, стр. 33—36.

Ово се говори по данас за оне, који хоће што куповати, а не за оне, који су до сад куповали“.³

На бази постојања приватне својине вршила се и имовинска диференцијација, чије тешке последице није могло спријечити никакво колективно власништво племена или братства. То се јасно види из члана 17 у коме се поред осталог каже: „Ком лупеж по данас украде вола или коња у којему драго мјесто у Црној Цори и у Брдима, или у Приморју нашој браћи пријатељима, који се находе у цезарокраљевској земљи и држави, да се такови лупеж има проћерати једнако као и убиваоц који самосилно без сваке кривице человјека убије, будући када украде туђега вола или коња, он сву чељад од онога дома уцвијели, више него једно чељаде да закоље, а особито сиромаш, која другог коња ни вола нема, нити су вриједни стећи да таково купе, но да продају башчину или друго сиромаштво и имање и тако да остану без ичега за прибавит животиње, без којег живјет немогут“.⁴

Горњи цитат не указује само на социјалну диференцијацију и постојање сиротиње, већ и на то да њихова егзистенција зависи првенствено од приватног власништва, те да их колективно власништво не може спасти од страдања и глади, па са тога становишта оно за њих нема велики значај.

Ако чињенице стоје онако како су горе изложене, онда ми се чини да и термин **родовско-племенска производња**, како Чулиновић назива читав један период у развоју црногорске привреде, нема основа. Тим прије што је производња и на родовско-племенском власништву не колективна, него приватна.

Анализирајући Законик Петра I Чулиновић је уочио многе од тих чињеница, па ме чуди како је и поред свега тога могао тврдити да се до дуго и у самом XIX вијеку „као основни облик власништва. одржало друштвено власништво над средствима за производњу“.

Полазећи од свега горе реченог, чини ми се да се може дискутовати и о Чулиновићевој тврдњи да се по губитку црногорске државности ово друштво вратило првобитном колективизму (стр. 96). Да ли се може рећи да су производња и односи у Црној Гори од XVI до XIX вијека враћање на првобитни колективизам, или је то ипак један нов квалитет, који се разликује од првобитног колективизма.

II

Осим горњих неприхватљивих схватања карактера црногорске привреде и друштва, у књизи има и много чињеничних грешака од којих су неке врло озбиљне, па се нијесу смјеле понови-

Стево Петровић—Његош: „Законик Владике Црногорскога Петра I Светог“, Цетиње 1903, стр. 20—21.

⁴ Исто, стр. 22 — Подвукао Д. В.

ти у овом другом, темељито прерађеном издању. Набројићемо неке од њих.

На стр. 89 и 90 аутор даје кратак увод (који је можда непотребан) у коме говори о црногорским нахијама и племенима. Ту је направљена прилична збрка. Говорећи о Катунској нахији и племенима која је сачињавају, помиње и Бјелице, али из текста није јасно да ли аутор каже да су „по неким и Бјелице“ саставни дио племена Комани, или су засебно племе Катунске нахије. Опште је познато да су Бјелице племе Катунске нахије и потпуно је непотребна она резерва аутора, ако се на то односи, коју он формулише ријечима: „по једнима“.⁵

Говорећи о Љешанској нахији аутор каже: „Љешанска нахија обухватала је предео до Ријечке нахије и то најсиромашнији и најмањи дио Црне Горе, настањен с више братстава, која се с обзиром на неке разлике међу њима (нарочито вјерске) нијесу у цјелини усталила као остала племена. Овамо су спадали Микући, Мркојевићи, Буроџи и др.“ Прије свега, није ми познато које су то разлике међу братствима Љешанске нахије, које су омеле формирање ових братстава као у осталим нахијама. Аутор наводи вјерске разлике. Али оне у Љешанској нахији нијесу постојале више него у другим нахијама. Читаво становништво и ове нахије сачињавали су Црногорци, православне вјере. Могло се говорити само о постојању потурица. Али та појава овдје није била развијенија него у другим нахијама. На крају, она је и ликвидирана кроз процес ослободилачке борбе против Турака.

Осим тога, Микући (ваљда Микулићи — Д. В.) и Мркојевићи не припадају уопште Љешанској нахији. Они нијесу чак ни у њеном сусједству, већ су удаљени од ње дан хода, ако не и више, а налазе се на простору између Бара и Улциња.

Пошто је описао четири нахије старе Црне Горе, аутор каже да се и остали дио црногорског подручја дијелио на нахије, и то: Жупску, Бјелопавлићку, Морачку, Пиперску и Кучку. Као што се види, аутор не помиње Васојевиће као нахију. Он их помиње само као племе које живи на подручју набројених нахија. А то је погрешно, јер су Васојевићи увијек били посебна нахија. Тако на пр. прије рата 1876—78 имамо у Црној Гори осам нахија, и то: Катунску, Ријечку, Љешанску, Црмничку, Бјелопавлићку, Пиперску, Кучку и Васојевићку.⁶ Административном подјелом од 1879 године Црна Гора је подијељена на десет нахија, и то: Катунску, Ријечку, Црмничку, Приморску, Љешанску, Брдску, Никшићку, Зетску, Морачку и Васојевићку.⁷ Као што се види, називи ових

⁵ Види на пр. Ј. Ердѣљановић: „Стара Црна Гора“, Београд 1926, стр. 94—102, 128—131.

⁶ Педесет година на престолу Црне Горе, Цетиње 1910, стр. 208.

⁷ Исто, стр. 209.

нахија се донекле разликују од назива које наводи Чулиновић, а осим тога — Васојевићи се увијек воде као посебна нахија.

Набрајајући градска насеља која је Црна Гора добила послите 1871 год., Чулиновић међу њима наводи и Жабљак (стр. 95). — Жабљак није био градско насеље, већ једна погранична турска тврђава.

На стр. 98 каже да кућа Петровића „од времена владике **Василија** (1697) присваја себи право на владичанску функцију“ (подвукао — Д. В.). Познато је да први владика из куће Петровића није био Василије, него Данило. Овдје се не ради о штампарској грешци, јер је и у првом издању речено да је први владика из куће Петровића био Василије.

Говорећи о бици на Царевом Лазу Чулиновић каже: „Ослањајући се на иноземне земље Црна Гора улази у рат с Турцима, који **завршава** великим поразом турске војске на Царевом Лазу 17 јула 1712“ (стр. 102 — подвукао Д. В.). Познато је да се рат са Турцима није **завршио** 17 јула 1712 побједом на Царевом Лазу. Рат се продужио, тако да су Турци неколико дана послите битке на Царевом Лазу продрли чак до Цетиња и запалили и порушили цетињски манастир. Ове грешке нема у првом издању Чулиновићеве књиге, јер се тамо не говори о томе да се рат **завршио** битком на Царевом Лазу.

Највише грешака има у оном дијелу гдје се говори о престанку краљевине Црне Горе. Чулиновић овако описује догађаје у вези с уједињењем Црне Горе и Србије:

„У јеку супротности између династичког сепаратизма и народа Црне Горе, који је желио уједињење своје земље са Србијом и другим југословенским земљама, под сам крај тога рата стигло је 24 октобра 1918 у Црну Гору једно одјељење српске војске на челу с потпуковником Душаном Симовићем. Његовом потпором организована је у Црној Гори нова власт поборника уједињења („бјелаша“) против чега су стајали („зеленаши“) — присталице црногорске династије и самосталности. Поткрај октобра основано је у Цетињу Народно вјеће са сличним дјелокругом као и истомени орган власти сусједне државе СХС. Због сукоба између „зеленаша“ и „бјелаша“ ускоро је (у почетку новембра) у Андријевици основан „Привремени Централни одбор“, који је уз функцију врховног органа власти преузео на себе и задаћу, да све припреми за изборе и рад Народне скупштине, која ће одлучити о основним државноправним питањима земље. Избори су обављени 6 новембра 1918, кад су изабрани повјереници, а 8 новембра су ти повјереници изабрали 168 посланика за нову Скупштину. Она је отпочела радом 11 новембра, а 26 новембра 1918 донијела је спомнуту своју одлуку“ (стр. 138).

Читав је овај пасус погрешан, јер ниједна од тврдњи изнесених у њему не одговара чињеницама.

У Црну Гору, на челу једног српског војног одјелења, није ушао потпуковник Душан Симовић, већ потпуковник Светислав Симовић (потпуковник Душан Симовић био је делегат Српске Врховне команде и владе код Народног вијећа у Загребу).

Карактеристика „бјелаша“ и „зеленаша“ је непотпуна. Није довољно рећи за „бјелаше“ да су поборници уједињења, јер је њихова основна карактеристика да су поборници **безусловног** уједињења. Такође се ни сви „зеленаши“ не могу карактерисати као присталице самосталности Црне Горе. Осим тога, подјела на „бјелаше“ и „зеленаше“ не јавља се у данима уласка српских трупа у Црну Гору. До такве подјеле долази тек у периоду избора за Подгоричку скупштину и послуже њих.

У Цетињу је 26 октобра 1918 (по старом календару) формирано Народно вијеће. Али оно нема апсолутно никакве сличности (осим по имену) са Народним вијећем у Загребу, како то погрешно мисли Чулиновић. То није био никакав орган власти. То је био одбор који су грађани Цетиња изабрали на своме скупу. Овај одбор се обратио Црногорцима једним прогласом, којим се поздравља уједињење Црне Горе и Србије. То је све што је ово вијеће урадило. Неких других функција оно није имало, па је углавном било локалног карактера и постојало је само неколико дана.

Сасвим је другог карактера „Привремени Централни одбор“, тачније: „Привремени централни извршни одбор за уједињење Црне Горе и Србије“. Али овај Одбор није формиран због сукоба „бјелаша“ и „зеленаша“, нити почетком новембра, нити у Андријевици, како то Чулиновић тврди. Овај Одбор је формиран прије него су се појавили „бјелаша“ и „зеленаши“ и прије него цетињско Народно вијеће (према Чулиновићу: цетињско Народно вијеће је формирано крајем октобра, а овај Одбор почетком новембра), и то у Пећи, а не у Андријевици. Наиме, чим је Светозар Томић, као делегат српске владе, дошао у Пећ, а то је било 12 октобра 1918 (по старом календару), он је у заједници са Петром Косовићем, претсједником **солунског** црногорског одбора за уједињење, формирао „Централни извршни одбор за уједињење Србије и Црне Горе“, у име кога они одмах у Метохији и постављају власти. Под том фирмом они су 15-X-1918 (по старом календару) поднели извјештај команданту Скадарских трупа о њиховом раду на организацији власти у Метохији.⁸ По доласку у Андријевицу, у одбор су осим Томића и Косовића ушли још Ј. Спасојевић и М. Раичевић.

Као што се види, овај одбор је формиран много прије него Цетињско вијеће. Он је чак прије издао упутства о избору народ-

---

Архив Историског института НРЦГ ф. 359, Команда Скадарских трупа обр. 60 16-X-1918 — препис.

них посланика за Подгоричку скупштину (25-X-1918) него што је и формирано Вијеће на Цетињу (26-X-1918).

Ваља напоменути да избори за Подгоричку скупштину нијесу у читавој Црној Гори обављени 6, односно 8 новембра, већ су у Цетињу обављени два дана касније.

Чулиновић мијеша стари и нови календар. Тако каже да је Подгоричка скупштина почела рад 11, а одлуку о уједињењу донијела 26 новембра. Он је један датум навео по старом, а други по новом календару. Ако је речено да је скупштина почела са радом 11 новембра, онда она није одлуку о уједињењу донијела 26 већ 13 новембра (по новом календару почела 24, а одлуку донијела 26 новембра).

Подгоричка скупштина није имала 168, већ 165 посланика, јер је верифицирано 165 мандата, а толико их је уписано и у спискове за прозивку посланика.⁹

Говорећи о одлуци Подгоричке скупштине Чулиновић каже да су на њу „утјецали унионистички елементи“ (стр. 138). Али не ради се само о „утјецању“ ових елемената, већ су они ову одлуку и написали и изгласали.

Наводећи списак литературе (стр. 142) аутор наводи и сљедећи рад: Павићевић М.: Развитак црногорске државности, докторска дисертација, Београд 1955. Чини ми се да су ови подаци погрешно наведени, јер се овдје заправо ради о докторској дисертацији Павићевића Б(ранка), која се зове „Стварање државне власти у Црној Гори“, односно „Стварање црногорске државе“, како је аутор дао коначно име својој тези приликом њеног штампања.

У поглављу о политичким странкама у бившој Југославији Чулиновић говори, поред осталог, о централистичким и федералним странкама. Он посебно наброја те странке и говори о њима (стр. 233—241), али нигдје не помиње Црногорску федералистичку странку. Тај пропуст учинио је и у другим својим радовима (на пр. „Народи Југославије у борби за слободу“, Загреб 1959). Црногорска федералистичка странка је једна од најјачих грађанских странака у Црној Гори и ради за читаво вријеме постојања бивше Југославије. Њена улога је прилично значајна у политичком животу Црне Горе између два рата. На свим парламентарним изборима, од 1923, она активно учествује и увијек је била међу оним странкама које су добиле највише гласова, тако да је стално имала своје посланике у Београдском парламенту. У једном оваквом прегледу политичких странака, какав је дат у овој књизи, није се смјела прескочити Црногорска федералистичка странка, која је не само по своме имену већ и по своме програму имала најизразитије федералистичко обиљежје и која је за скоро двије деценије

⁹ Исто, ф. 319 — Стенографске биљешке Подгоричке скупштине.

свог постојања ударала озбиљан печат на политички живот једне наше покрајине, тј. Црне Горе.

Пожељно би било, ако дође до нових издања, да аутор заиста темељито прегледа своју књигу и исправи овакве и сличне грешке. Намјена ових редака управо и јесте у томе да му помогне у томе послу.

Димо Вујовић

**Др ЖАРКО БУЛАЈИЋ: „АГРАРНИ ОДНОСИ У ЦРНОЈ ГОРИ“
(1878—1912), ТИТОГРАД 1959**

У издању Историског института НР Црне Горе објављена је књига д-р Жарка Булајића „Аграрни односи у Црној Гори“ (1878—1912). Овај рад је одбрањен 18 марта 1957 године као докторска дисертација на Економском факултету у Београду. Књига д-р Мирчете Ђуровића „Трговачки капитал у Црној Гори у другој половини XIX и почетком XX вијека“ и књига д-р Жарка Булајића „Аграрни односи у Црној Гори“ (1878—1912) су први озбиљнији научно-истраживачки радови из економске историје Црне Горе новог вијека. Нађеним рјешењем односних проблема, заједно са расправама, студијама и прилозима из овога раздобља и мноштво још неисцрпених домаћих и страних извора стварају повољне полазне позиције за постепену реконструкцију општег историског развитка Црне Горе у другој половини XIX и почетком XX вијека.

У својој књизи д-р Жарко Булајић је расправио два тежишна питања из аграрних односа у Црној Гори: 1. Регулисање аграрних односа на новоослобођеној територији и 2. Аграрну структуру Црне Горе.

Рјешење аграрних односа у новоприпојеним крајевима зависило је од склада два антиподна становишта: црногорске политике заштите својих поданика и турске политике пуног обезбјеђења материјалне компензације за мухаџеримске привилегије. Члан 30 Берлинског уговора само је у принципу регулисао питање припојених крајева Црној Гори, гарантовањем својине над непокретностима муслиманских феудалаца:

„Муслимани и други који посједују имања на територијама прикљученим Црној Гори, а који би хтјели да се стално настане ван Кнежевине, моћи ће да задрже своје непокретности дајући их под закуп или предајући их другим лицима на управу.

Никоме имање не може бити експроприисано осим на законити начин ради општег интереса и уз претходну накнаду“.